

Z. KOVÁCS ZOLTÁN

Házaseleti románcok

Etikai narratívák Kemény Zsigmond kisregényeiben és elbeszéléseiben

Hiúság és önccsalás

Kemény Zsigmondnak az 1850-es évek első felében keletkezett elbeszélő művei java a morális megítélés és az etikai követelmény közti feszültség narratívájaként is értelmezhető. A korszak elbeszélő művei már címükben is a (szereplők általi) félreértelmezésre utalnak. A kisregények és elbeszélések jelentésének etikai összetevőit meghatározza a szereplők valóságfelfogásának megítélése. A hiúság, önccsalás, rögeszme vagy ködkép olyan kategóriák, amelyek esetében az ismeretelméleti jelentőség részben a házasság révén kapcsolódik össze az etikaival. A tévesnek bizonyuló valóságfelfogás e metaforái, vonatkoznak az énrre vagy a társadalomra, egy közös vonással mindenképpen rendelkeznek ezekben a művekben: az erkölcsi imperatívusz és a szereplői moralitás közti feszültség a családi, házastársi kapcsolatok kontextusában jelenik meg.

A szív örvényeiben a házasságok részben kiazmikus keresztezésekben jönnek létre és kerülnek felbontásra (Agatha Izidor, majd első szerelme, Devény helyett Albanioni tábornokhoz megy férjhez özvegyen, aztán Anselm jegyese lesz, hogy otthagyja őt; Izidor elveszi Anselm hűgát, aki megözvegyülve Devényhez megy másodsor férjhez).¹ *A Férj és nőben* Kolostory házassága sértettsége miatt, végső soron önképének igazolásául köttetik, s megromlása is külső hatásnak, Iduna csábító megjelenésének köszönhető. *A Ködképek a kedély láthatáránban* Stephania, látva, hogy férje egyre erőszakosabb eszközökhöz nyúl céljai elérése érdekében, elhidegül Jenő Eduárdtól, s először a kárvallott jobbagyokon, majd Adolfon igyekszik segíteni, s a barackok leszakításának tilalmát megszegve szembesíti a grófot „rögeszmejével”. *A Szerelem és hiúságban* Coranini Róbertnek az a hite válik semmissé, hogy megfér egymással a házastársi szerelem és a hitvesi hiúság, kacérság. *A Poharazás alatt* két történetében a házastársi hűség a kulturális viszonylagosság két példázatában jelenik meg: az *Egy kaland a Missouri mellől* az indián kultúra „sűrű leírásában” a feleség vendégbaráti átengedését a hitvesi ragaszkodás és szerelem szempontjából jelentéktelennek mutatja be, míg az *Erény és illem* indiai története szerint a hitvesi hűséget felülíró szerelemnél is nagyobb hatalommal bír az „illemhez”, a szokásokhoz és a látszathoz való ragaszkodás. *Az Alhikmet, a vén törpe* látszólag kivételt jelent az előbbi szövegekhez képest, amennyiben itt éppen egy házasság létrejötte képezi a cselekményt: a vőlegény hiába

¹ *A szív örvényei*, az *Alhikmet, a vén törpe*, a *Poharazás alatt* és *A szerelem élete* a következő kiadás alapján kerülnek idézésre: KEMÉNY Zsigmond, *A szív örvényei: Kisregények és elbeszélések*, Bp., Szépirodalmi, 1969.

szeretne álomvilágba menekülni, az eszmény illúzióként való (igaz, álomban megtörténő) lelepleződését követően megkötetik a házasság.

A *hiúság* a házaseslet kontextusában olyan, a korszak szövegeinek értelmezéseit meghatározó kulcsmetaforákkal függ össze, mint az öncsalás, a szokás, a látszat. Ezeknek a metaforáknak a megfelelői a féltékenység (*Ködképek; Szerelem és hiúság*) és a papucskormány (*Alhikmet*), illetve a házasságtörés valamilyen formája.

Ha példaként a *Szerelem és hiúság*ot választjuk, akkor a cím példázatos értelmezéséhez kezünkre játszik az a szöveghely, ahol a házasságtörésről beszélgetnek a kisregény férfi szereplői. Romvay, a társaság tekintélye a közöny színlelését említi mint legfőbb hódítási eszközt. Kijelentése több következménnyel jár mind a cselekmény, mind pedig az értelmezés szintjén. Ez magyarázza Sarolta félrelépését (hiúság), e kijelentés után kezd el gyanakodni Coranini, s ez az „elv” nem tántorítja el a szinte szerelmes Romvayt Sarolta visszautasítása nyomán; az olvasás szintjén pedig Romvay megjegyzése átértékelésre készíti az olvasót korábbi, Saroltával szembeni közönyös viselkedését illetően.

A *Férj és nő* történetében Kolostory Albert megismétli azt a hibát, aminek elkövetését Adél házasságkötésének meghiúsultakor már felismerte egyszer (ha téves okokkal magyarázta is). „Nincs megszégyenítőbb, mint ha ügyetlenségünk miatt magunkat egy nő által mellőzöttnek hisszük. Kolostory, midőn Idunát megcsókolta, nem volt bele szerelmes, de midőn másnap hidegen fogadtatott, e nő bírhatása sértett büszkeségének egyedüli elégtételévé lőn.”² Kolostory Albert számára a hiúságból kötött házasság nem jelentett erkölcsi problémát, ahogy a házasságtörés is csak a további következmények miatt lett fokozatosan terhessé számára. Iduna ugyanakkor több síkon is a csábítást jelenti Albert számára. A cselekmény során fokozatosan megismert élettörténete Albert számára a Norbert család körében már-már elfogadott polgári életformához képest a kalandot, a szokatlant jelenti (ennek részeként a szentléleki kastély világosan összekapcsolja Iduna nem mindennapiságát Albert középkorba vágyódásával); ugyanakkor Iduna a nőisége révén is csábító hatást gyakorol Albertre.

Ha a *Poharazás alatt*ból az *Erény és illemet* tekintjük, akkor a szerelemnek a házasságban játszott kettős szerepét kell kiemelni. Nandara a házasságtörés, az Eduard iránti szerelm mellett dönt, ám ezt a döntését felülírja az „illem”, a férjének való hazudozás, végül a máglyahalál. A másodlagos elbeszélő, Taddé szentenciája szerint: „Mert végre is lehetnek nők, kik gyengébbek az erény, mint az illem megóvása körül, és szenvedélyeiket kevésbé tudják feláldozni, mint életüket.”³

² A *Férj és nő*, a *Ködképek* és a *Szerelem és hiúság* a következő kiadás alapján kerülnek idézésre: KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság*, Bp., Szépirodalmi, 1968, itt: 202.

³ *Poharazás alatt*, 288.

Narráció és nézőpont

Az elbeszélések, a *Férj és nő* és a *Szerelem és hiúság* egyszerűbb narratív szerkezettel bírnak a *Ködképek*hez képest, viszonylagos narratív egyneműségük lehetővé tehetné akár a morális példázat szerinti olvasatot is. Ugyanakkor nem lehet megfeledkezni a nézőpontváltásoknak és az elbeszélői nézőpontok korlátozottságának játékaról sem, amely jelentősen befolyásolhatja a példázatos jelentés megalkotását.⁴ Az *Alhikmet*ben Arthur az elsődleges elbeszélő, akinek csak látszólag sikerül túllépni a házaseletli románc ironikus nézőpontján (lásd a novella zárlatát). A *Poharazás alatt* két történetének másodlagos elbeszélője Taddé, aki mindkét esetben szereplő is; sőt az első betéttörténetben a nézőpontját meghatározó párkapcsolati ideál lerombolásának aktív résztvevője. A kerettörténetben a szépség relativitását, a szokások tiszteletben tartását hangsúlyozó Taddé zavaráról számol be akkor, amikor az indián törzs saját szokásainak (a feleséggel kapcsolatos vendégjognak) érvényesítésére kerül sor.⁵

A *szív örvényei* elbeszéléssel űzött játéka az Agatha előéletét tartalmazó szekrényke fel nem bontásában összegződik: a cselekmény zárlatában a korábban otthagytott jegyes, Anselm, elindul Agathához, a szerelmet a ládika őrizte történetek fontossága fölé emelve. A történetek egymáshoz való viszonyának feszültségére építő kisregény esetében ez a gesztus egyszerre jelenti az elbeszélésekkel és nézőpontokkal kapcsolatos bizonytalanságot és a szerelem narratíva fölöttiségét – mindkét esetben ironikussá téve a történet egyes elemeit.

A *Ködképek* esetében az elbeszélés többszörös rétegzettsége eleve ironikus olvasatot hívhat elő. Barta János szerint „ez az epikus mű Kemény legbizarrabb alkotása; a benne ábrázolt világ, eseményeivel, szereplőivel olyan labirintusfélébe van bonyolítva.”⁶ Ez a narratív összetettség összefügg az etikum sokrétűségével. Ahogy Barta fogalmaz a Jenő Eduárddal szembenálló értékrendszerekkel kapcsolatban: „az életformák változottsága együtt jár az értékrendszer változatosságával. A regény világán belül maradvány is relativává lesz az értékelés: ami az egyik dimenzióban jó vagy annak látszik, az a másikban a legfőbb rossz képét ölti magára.”⁷ Szegedy-Maszák Mihály, aki a romantikus ironia jegyében értelmezi a *Ködképeket*, nagyobb figyelmet fordít a regény elbeszélő szerkezetére. „Föltehetően ez az egyetlen műve Keménynek, amelyben az elbeszélő helyzet a történetmondónak elsődleges szerepet juttat a cselekvő énhez képest. Az

⁴ Ahogy azt Szegedy-Maszák Mihály Kemény-monográfiája hangsúlyozza, részben Barta János *Férj és nő*-tanulmánya vonatkozó megjegyzéseinek kritikájaként. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007, 124–128; BARTA János, *A pálya ívei: Kemény Zsigmond két regényéről*, Bp., Akadémiai, 1985.

⁵ *Poharazás alatt*, 270.

⁶ BARTA János, *Ködképek a kedély láthatárán: egy különös Kemény-regényről* = B. J., *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 164.

⁷ *Uo.*, 174.

első szótól az utolsóig Várhelyi az elsődleges elbeszélő.”⁸ Szegedy-Maszák a történetek közvetítettségéből származó jelentésbeli viszonylagosságot Várhelyi karakterének passzivitása révén kapcsolja össze a regény etikumának kérdésével: „A romantikus ironia boldogság és boldogtalanság, jó és rossz, élet és halál kérdései fölé emeli a *Ködképek* történetmondóját.”⁹

Várhelyi és Cecil – mivel hasonló tapasztalataik révén átlátnak egymáson – nem értik félre egymás viselkedését: Várhelyi magát a hervadt és kiszáradt, ám az őt lassan megölő indák és liánok miatt érdekesnek tűnő fákhöz hasonlítja, míg Cecilről azt állítja, hogy Pestre visszatérve „magával az érzések helyett inkább az érzések ismeretét és művészi kifejezését hozta el.”¹⁰ Szoros kapcsolatukat az egymásnak elbeszélte történetek biztosítják. Ez a viszony, a történetekkel való társasjáték (Szegedy-Maszák) magában rejtje a történetek csábításra való használatának lehetőségét, ennek következményeként pedig kettejük kapcsolatától teszi függővé a példázatos jelentésüket megfejtő kódot (ráadásul mindezt Várhelyi nézőpontjához kötve). A narratív szituációval számot vető értelmezés alapvető kérdése, hogy az unalom elűzésén, az udvarláson, kacérkodáson túl a történetek alakítása további (morális, ideológiai) allegorikus jelentést is hordoz, vagy alapvetően a történetek közös megalkotása hozza létre a *Ködképek* cselekményét.

Példázat és/vagy etikai narratíva

E Kemény-művek értelmezésének etikai meghatározottsága szorosan összefügg a regényekben elbeszélte történetek egymást értelmező mivoltával és a karakterek megalkotására gyakorolt hatásával. A szereplők személyiségét eltérő etikai narratívák reprezentálják. Kolostory személyiségének „változatlanóságát” éppen az „öncsalás” állandó változomozgása biztosítja, ami lehetetlenné teszi jellemének identifikálását (az illúzióknak bizonyuló eszményt mindjárt egy újabb, identitást biztosító „ábrándképre” cseréli, elkerülendő a valósággal, az önmagával való szembesülést). Ezzel szemben Jenő Eduárd történetében éppen a „rögeszméhez” való görcsös ragaszkodás torzítja el személyiségét, szembeállítva őt feleségével, a boldogítandó jobbágyokkal, saját társadalmi osztályával. Arthur az *Alhikmet*ben „egy eszményképet óhajtana találni”, amiért „egy régi és kedélyes viszonyt bontott fel”, míg Coranini hisz a szerelem és hiúság házasságban való kibékíthetőségében.

E két utóbbi történet ugyanakkor jól példázza, miért is nem válnak morális példázatokká Kemény Zsigmond e szövegei. A *Szerelem és hiúság* cselekménye szerint Coranini Róbert és Sarolta házassága a feleség félrelépése miatt bomlik fel (pontosabban ezért hagyja el őt férje, s tűnik el ő maga is). A házasságkötéskor a férj megfogad-

⁸ SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.*, 150.

⁹ *Uo.*, 156.

¹⁰ *Ködképek*, 303.

ja, hogy nem ismétli meg korábbi hibáját, a féltékenykedést, s ez az elbeszélő szerint szinte a történet végéig sikerül is neki. Túlzott bizalma azonban, aminek révén hosszú időre magára hagyja Saroltát, elősegíti, hogy annak hiúsága révén Romvay célhoz érjen. Ráadásul a látszólagos lelepleződéskor felesége éppen azt igyekszik tudatosítani csábítójában, hogy félrelépése egyszeri alkalom volt, anélkül, hogy magát felmentené. Házasságuk története így mintha azoknak a volt udvarlóknak adna igazat, akiknek nézőpontját felölvé az elbeszélő így fogalmaz: „Mekkora kilátásai voltak tehát Saroltának, s mégis kezét Coranininek adja, s mi több, szerelem nélkül! Így történnek aztán a balházasságok, melyekben a félrelépést hibázatni sem lehet.”¹¹ Ugyanakkor a fürdőhelyről visszatérő feleség, ha meg nem történtté nem is teheti a házasságtörést, de viselkedése és büntudata mindenesetre nem igazolják vissza a feleségek hűtlenségéről beszélgető urak véleményét.¹²

Az *Alhikmet*ben Bánházy Arthur hiányolja jegyeséből, Amaranthából a fennköltséget („neki nincsenek lávázó érzései”¹³), míg Amarantha nem veszi komolyan Arthur elragadtatásait („egyaránt állítá, hogy ábrándozásom affektációnál nem egyéb, hogy belőlem idővel egy békés hajlamú férj lesz, ki a papucskormányt a legokosabb igazgatási rendszernek fogja találni.”¹⁴) Amikor úgy tűnik, hogy nincstelenné válik, Arthur számára a papucsférj szerepe hirtelen reális közelségbe kerül („Csakugyan kész a papucskormány, sóhajtám. Előbb-utóbb oly férjjé kell válnom, milyennek Amarantha megjósolá.”¹⁵). Az *Alhikmet*tal kötött szerződés alapján létrejött boldogságról – ahogy azt a szerződés előre megfogalmazza – kiderül, hogy csak illúzió, s a mindennapok valóságára (kétszeresen is) ráébredő Arthur a novella zárlatában papucsférjként várja haza a színházból Amaranthát. Az ábrándok helyett a valóság választásának szükségességét hirdető allegorikus jelentést aláassa a „papucskormány” beteljesülése, amely visszaigazolja Arthur korábbi vágyakozását (ha nem is a beteljesítés módját). Ráadásul a színházból hazavárt feleség képe éppen az ellenkezője a korábbi „affektáló” Arthur Amaranthát kioktató beszédének, amikor az operába járás kapcsán megemlíti, hogy „néha a férj nem is megy el az operába, hanem csak a feleségét küldi; maga pedig később látja az énekesnőket”¹⁶

Mindkét szöveg nélkülözi a történetek moralizáló-példázatos jelentésének rögzítését. „De uraim, tán elég volt már a bölcselkedésből, s ahelyett, hogy tovább okoskodjam, engedelmeikkel két történetet beszélek el úti élményeim közül. Vonjanak önök belőlük, ha tetszik, következtetést vitatkozásainkra, vagy – mi még sokkal jobb – általában engedjék magukat feltétlenül át a benyomásoknak, melyek kedélyükre hatni fognak nem

¹¹ *Szerelem és hiúság*, 509.

¹² *Uo.*, 569–579.

¹³ *Alhikmet*, 190.

¹⁴ *Uo.*, 192.

¹⁵ *Uo.*, 195.

¹⁶ *Uo.*, 185.

kérdezték, honnan indultak azok ki, s minő irány felé vezetnek.”¹⁷ Taddé kijelentése a *Poharazás alatt* kerettörténetében szinte Martha Nussbaum módján fogalmazza meg a szövegek etikumának az olvasásra utaltságát és egyediségét. A történet etikai jelentőségének ilyen kinyilvánítása túlmegy az etika mint erkölcsi tanulság formalizálásán. Az olvasás folyamatos feladatává teszi a történet etikai jelentésének megalkotását, kinyilvánítva a moralizáló olvasat kódjának hiányát. Ahogy Arthur fogalmaz, amikor Alhikmet szándékainak komolyságát firtatja: „For ever, Alhikmet, hogy magyarán kimondjam.”¹⁸

ZOLTÁN, KOVÁCS Z.

Romances of Wedded Life

Ethical narratives in Zsigmond Kemény's Novels and Short-stories

In this paper I shall examine a correlation between narrative structure and ethics in novels and short stories of Zsigmond Kemény by reading narratives and reflecting on ethical concepts. In many of his novels written during the first half of 1850s, ethical questions became the guiding questions of the interpretation. Zsigmond Kemény established the new ethical importance of narrative by telling conventional stories in a new way. *Ködképek a kedély láthatárán*, *Férj és nő*, *Alhikmet*, *a vén törpe* - these texts provide ethical instructions regarding the reader's participation in the making of modern identity. This participation essentially involves ethical considerations: his works from this age tend to reflect the affinity between fictional structure and moral aims and influences.

¹⁷ *Poharazás alatt*, 261.

¹⁸ *Alhikmet*, 220.